

A riporter műhelye

Ryszard Kapuścińskival beszélget Marek Miller

Marek Miller 1976-tól készített interjúkat Ryszard Kapuścińskival egészen az író 2007-ben bekövetkezett haláláig. Most megjelent *Pisanie* (Írás) című könyvében (Czytelnik, Warszawa, 2012) elsősorban a riporter, tudósító, írói tevékenység műhelyitkairól faggatja a világhírű író-riportert. Alábbiakban a bevezetésből és a hírközlő személyével foglalkozó első részből közlünk válogatást.

Beszélgetés és írás

– *Beszélgetésünk interjú formájában fog zajlani. Mit gondolsz erről a formáról?*

– Szerintem az interjú nagyon dinamikusan fejlődő kifejezési forma. A sajtót, rádiót, televíziót eluralja az interjú. A Kaliforniában megjelenő nagyszerű *New Perspectives* például csupa interjúból áll. A szerkesztők arra a bölcs következtetésre jutottak, hogy a legkülönfélébb területek kiváló képviselőit, nagy neveit kell szerepeltetni a lapban. Mivel azonban a nagy neveknek nincs idejük arra, hogy leüljenek és cikket írjanak, az egyetlen megoldás az lehet, ha a szerkesztőségben létrehozunk egy „interjúvoló” csapatot, amely elvégzi ezt a munkát. New Yorkban több szerkesztőség is felkért, hogy írjak nekik valamit. Ezt választottam: „Én semmilyen írást nem adhatok, mert nincs időm írni.” A *New Perspectives* szerkesztőségéből viszont azzal hívtak fel, hogy küldenek egy embert San Franciscóból, aki készít velem egy interjút. „Rendben – válaszoltam –, az interjú jöhet, csak írnom ne kelljen.” A pasas repülőre ült, négy órán át beszélgettünk. Az interjú nyitott forma, én nagyra értékelem, komolyan veszem. Nem adok interjút akárkinek, akárhol és akárhogyan. (...) Fontos szempont, hogy az olvasó ráérezzen a beszélgetés vezérgondolataira, mert csak így tud velünk együtt gondolkodni, különben elvész a részletekben, a kitérőkben, fáradni kezd, befogadóképessége, figyelme lanyhul, és vége... kikapcsol.

– *Mit jelent számodra egy másik emberrel folytatott beszélgetés, fontos beszélgetés?*

– A fontos, érdemi beszélgetést én a megértés és egyetértés egyfajta keresésének tartom. A beszélgetés révén igyekszem minél mélyebbre hatolni a másik emberbe, minél jobban megismerni az illetőt, minél többet kihozni belőle, azaz próbálok a világot úgy látni, ahogyan ő látja, egy másik nézőpontból. Minden embernek megvan a maga világképe, s ha sok fajsúlyos, érdekes emberrel beszélgetünk, azt tapasztaljuk, hogy miközben ugyanazt a világot, néha a valóságnak egyenesen ugyanazt a szeletét mutatják be, azt más-más oldalról teszik. Így aztán sokdimenziós képet kapunk, ami rendkívül lényeges dolog. Vagyis: egy másik ember általunk korábban nem ismert módon vezethet bennünket valamely dolog létezésének a nyomára. S így lassan kialakul bennünk a többdimenziós világlátás, egyfajta kubizmus. (...)

– *Akkor hát miért nem publikáltál soha interjút, vagyis másik emberrel folytatott beszélgetéseket?*

– ... Ennek az az oka, hogy a másik ember megnyerésében a kivárási volt a módszerem, vagyis igyekeztem olyan szituációt teremteni, amelyben az illető elkezd hozzám

közeledni, s lassan megnyílik. Ily módon a passzivitással, nem pedig kérdezősködéssel akartam provokálni őt, hogy megnyíljon, s elmondja azt, amit ő akar elmondani nekem. Azért jártam el így, mert úgy vélem, hogy azok a dolgok, amelyeket az emberek maguktól akarnak elmondani, fontos dolgok, a kiprovokált vélemények pedig nem feltétlenül lényegesek. (...) Mindig arra törekedtem, hogy természetes légkört teremtsék a beszélgetéshez. Az első kontaktusban ugyanis mindig van bizonyos mesterkedtség, valamiféle várakozás, merevség, mielőtt az illető személyisége elkezdene előttünk kirajzolódni. A XIX–XX. század fordulóján élt Helmar Lerski, a fotóportré nagy klasszikusa, aki modelljét leültette a fényképezőgépe elé, s annak ott kellett ülnie két-három órát, miközben a művész semmit sem csinált. Majd csak négy-öt óra múltán nyomta meg az exponálógombot, úgy gondolta ugyanis, hogy ennyi idő kell ahhoz, hogy az arcvonások fölengedjenek, természetes állapotba kerüljenek, hogy az arcon megjelenjen az elernyedés, sőt a fáradtság nyoma – csak ekkor mutatkozik meg az igazi arc, az adott ember igazi személyisége. Ezt az alapelvet igyekeztem mindig betartani az emberi kapcsolatokban. Kivártam, hogy a másik elkezdjen beszélni. Ehhez pedig egyszerűen sosem volt szükségem interjúra. (...)

– *Egy ideje szakítottál az újságírói státussal. Mi az ára egy ilyen döntésnek?*

– Az angolszász világban különbséget tesznek kétféle újságírás között, nálunk ez nem válik el annyira élesen. Ott az újságírás egyik ága, az adott helyen, újságban, rádióban, televízióban végzett operatív munka nagyon világosan megkülönböztethető az ún. „book journalism” formától, vagyis a könyves újságírástól. Vannak olyan újságírók (leginkább már érettebb korban lévő), akik abbahagyják az operatív újságírást, és áttérnek a könyvírásra. A nyugati sajtóban ez teljesen normális dolog. Ez az áttérés azonban nehéz ügy, az újságírói szakma gyakorlása közben ugyanis kialakulnak az emberben meghatározott viselkedési, magatartási formák, szokások, s ezektől borzasztóan nehéz megszabadulni, átállni egy másik vágányra. Az újságírói hivatás egyfajta függőség, szenvedély, és – mint minden szenvedélybetegség – tulajdonképpen nehezen, vagy inkább egyáltalán nem gyógyítható. Aki ezt a mesterséget űzi, abban a környezetre való pszichés reagálást illetően olyan sajátos változások mennek végbe, amelyeket nagyon nehezen lehet levetkőzni. A nehézség abban rejlik, hogy az operatív újságíró megrendelésre dolgozik. Itt nem ideológiai természetű megrendelésre gondolok, hanem a munkaritmusra. Amikor Afrikában vagy Ázsiában dolgoztam, tudtam, hogy helyi idő szerint este nyolckor kigyullad a telex piros lámpája, és bekapcsolódik Varsó: „Adás indul” – mondja egy női hang, s akkor nekem le kell adnom az anyagot. Nem mondhatom, hogy még nem vagyok kész, majd egy óra múlva adom le. Ez a munkaritmus rám igen nagy mozgósító erővel hatott, a véremmé vált, rögződött bennem. Ha az ember éveken át csinál valamit, aztán az a piros lámpácska egyszer csak nem gyullad ki, az a nap értelmetlenné, szervezettelenné, irányvesztetté válik. Lélektani szempontból nagyon nehéz az ilyen átmenet. (...)

– *Miben különbözik az írás a beszédtől, a beszélgetéstől?*

– Az írás gazdagabb a beszélgetésnél. A jó írás mindig óriási koncentráció eredménye. Beszélgetés közben sosem érhetsz el olyan fokú összpontosítást, koncentrációt, mint írás közben, márpedig mindennek a koncentráció az alapja. Az én teóriám az összpontosítás teóriája. Számomra a tehetség mértéke a koncentrálóképeség mértékével azonos. Ha az íróasztalom lába képes lenne olyan erővel koncentrálni, ahogyan én teszem, ugyanúgy írhatna könyvet. Amikor az ember fölkel az írás mellől, úszik az izzadságban. Nem tudja, mi történt, mennyi az idő. Ez azt jelenti, hogy olyan állapotban volt, amelyet beszéd közben képtelenség elérni.

– *Miért?*

– Mert a koncentrációhoz zárt tér kell. Órák kellene, mire megfelelő hangulatba kerül az ember. Nem mondhatom azt, hogy „ma hétfő van, elkezdék írni”. Csak azt mondhatom, hogy „írni fogok”, de kicsi az esélye annak, hogy az jön ki belőle, amit szeretnék.

– *Szomorú dolog, hogy az élet veszít az írással szemben.*

– Nem veszít, mert az írás fennmarad.

– *És ahhoz sosem volt kedved, hogy a jelenben, csak az éppen zajló pillanatban valósítsd meg magad anélkül, hogy arra gondolnál, mi marad fenn utánad?*

– De hiszen folyton a jelenben valósítom meg önmagam. Hallatlanul aktív életet élek, mindenféle találkozók, beszélgetések veszek részt, felolvasok, interjúkat adok. Van azonban a lehetőségeknek, tapasztalatoknak olyan szférája, amelyről az ember nem tud beszélni, mert ezt a szférát csak igen nagyfokú koncentrációval képes magában tudatosítani. Ahhoz pedig, hogy a koncentráció ilyen fokúra jusson, akár egy hétre is szükség lehet. Hogyan fogok neki a könyvírásnak? Fekszem a padlón egy héttig. Lefekszem a padlóra és koncentrálok. Kikapcsolom a telefont, egyedül vagyok, mindent bezárok. Első nap semmi, második nap semmi, harmadik nap semmi. A negyediken valami motoszkálni kezd a fejemben. Az ötödik-hatodik napon végre felszökken valami köd, valami elkezd belőle kikristályosodni. Csak ekkor ülök a géphez, s próbálok valamit írni. És semmi. Egy mondat. És semmi. Félrehajtom. Ez nem az. Vagyis mindez óriási luxus. Luxus, hogy van időm, és adottak számomra olyan körülmények, amelyek között mindezt tehetem. És még valami. Mielőtt az ember elkezd írni, nem tudatosítja magában, hogy pontosan mit is akar közölni.

– *Mi a helyzet azzal a padlón fekvéssel? Miért fekszel a padlón?*

– Mert az kényelmetlen pozíció. Ha kényelmes heverőn fekdülnék, elaludnék. Nehéz, kényelmetlen helyzetet kell teremteni, amely lehetővé teszi, hogy az ember figyelje, ellenőrizze önmagát.

– *Előfordult-e veled, hogy valamilyen élethelyzetben olyan fokú koncentrációt, olyan fokú intenzitást értél el, amelyet aztán írásban nem sikerült visszaadnod?*

– Igen, ez a helyzet például valóságos félelem megtapasztalásakor: elképesztő erővel élsz át valamilyen félelmet, rettegést, ez az erő megbénít, s aztán ezt az érzést nemcsak nem tudod, de nem is akarod felidézni. Mégpedig azért nem, mert ha valaki nem volt ott veled abban a pillanatban, és nem élte át ugyanazt, viselkedésedet hisztérikusnak, művinek fogja tartani. Az írásnak nagyon fontos taktikája, sőt stratégiája, hogy a legnagyobb érzelmi fokon átélte, legnagyobb hullámokat verő dolgokról a legegyszerűbb, legmindennapibb, legtakarékosabb módon írjal. Csak így tudod felszínre hozni azt az érzést. Valójában azonban sosem tudod előhívni azokat az érzéseket, nem tudod elérni a kellő hatást, de ezzel az egyszerűséggel legalább a legközelebb juthatsz az adott pillanat átadásához, másként ugyanis grafománia és érzelmi exhibicionizmus lesz belőle. Borzalom. Ezt azonnal érzi az ember, és képtelen elviselni. Ilyen helyzetet írtam le például *Golyózáporban Angola földjén* című könyvemben. Angola déli részén egyszer véletlenül olyan teherautóra ültettek fel, amely a biztos halálba ment, mert négyszáz kilométert kellett megtennie egy sivatagon, őserdőn keresztül, az utat pedig végig ellenséges katonaság ellenőrizte. Akkor még nem tudtam, hogy ráadásul dél-afrikai katonák is. Egy közvetlenül a namíbiai határon lévő őrállomásra akartunk volna eljutni. Azon az útvonalon minden addigi járőr az életével fizetett, mert sorra csapdába estek. Fölültem arra a lőszerszállító teherautóra, s egy idő után a járőrpa-

rancsnok így szól hozzám: „Tudod-e, hogy hova megyünk? Azt akarom neked mondani, hogy olyan úton megyünk, amelyen egy hónapja senki nem jutott át élve.” Abban a pillanatban úgy éreztem, hogy meghalok a félelemtől, mert tudom, hogy már nincs visszaút, mert mögöttem a sivatag, nem szállhatok le, nem mondhatom, hogy „köszönöm szépen fiúk a szívességet, de nem megyek veletek tovább”. Tudom, hogy nem fordulhatok vissza. Tudom, hogy a biztos halálba tartok. Aztán, amikor mégis hazatértem Lengyelországba, és leültem, hogy mindezt megírjam, láttam, hogy amit írok, hamisan cseng – mert bizony históriának, grafomániának, túlzásnak hatott. Rájöttem, hogy mindazt, ami történt, egyetlen mondattal, egy félmondattal kell leírnom úgy, hogy eljusson az intelligens olvasóhoz: hogy amikor meghallottam, mit mond az a parancsnok, úgy kiszáradt a torkom, hogy egyetlen hangot sem tudtam magamból kipréselni. Ilyen élményeket nem lehet elmesélni. Az ember magával viszi azokat, és írással biztosan nem adja át másoknak. (...)

Ki a riporter?

– *Mi különbözteti meg a riportereket az újságírók egyéb kategóriáitól?*

– Az újságírók közössége nagyjából a következő kategóriákba sorolható: szerkesztők, publicisták és riporterek. A riporterek olyan emberek, akik alapvetően munkahelyükön kívül gyűjtenek anyagot; folyton úton vannak, nem az íróasztal mögött ülnek irodájukban. Vagyis íróasztal mellett ülnek olyan értelemben, hogy írnak, ám esetükben az anyaggyűjtés azt jelenti, hogy elutaznak egy adott helyszínre, egy más közegbe, más földrajzi helyre. A riporterek mozgékonyabbak, mint más újságíró kollégáik. Náluk ez a mozgékonyág alapvető feltétel – fizikai determináns. Ha az anyaggyűjtés módszerét tekintjük, a publicista szerkeszti a lapot, ő kötődik legszorosabban a szerkesztőséghez mint intézményhez, irodához. Leggyakrabban másodlagos anyagból, könyvből, egyéb publikációkból dolgozik, a hivatalosabb kapcsolatokra épít. A riporter ezzel szemben kutatja a különféle ügyeket, problémákat, véleményeket. Ez a kutatószerep különbözteti meg leginkább a többi újságírótól.

– *És mi különbözteti meg a riportereket a tudósítóktól?*

– A tudósító munkáját elsősorban az idegesség, a sietség jellemzi, mert ott mindent a gyorsaság dönt el. Állandóan tekintettel kell lenni az otthoni időeltolódásra. Riportkészítésnél nincs ilyen kényszer. A riporter általában több napra utazik vidékre. Gyűjti az anyagot, aztán rendszerezi azt, eltöpreng a koncepción stb. Munkája alapján véve lassú, ha egy tudósítóéval hasonlítjuk össze, ahol viszont az információ közlésének gyorsasága a lényeg, s ahol olyan versenytársakkal kell megküzdenie, mint amilyenek a technikailag fejlettebb hírközlő eszközökkel, jóval nagyobb anyagi háttérrel, lényegesen több emberrel rendelkező, hatalmas hírügynökségek. A tudósítói szakmában az eredményesség és a munkatempó a döntő.

– *Sok évig dolgoztál tudósítóként. Mit köszönhetsz ennek a munkának írásaid megszületésében?*

– Mindent. Egész írói tevékenységem a tudósítói munkában gyökerezik, abból táplálkozik, de szeretném ezt a fogalmat pontosítani. A külföldi tudósítókat két csoportra oszthatjuk. Az elsőbe azok tartoznak, akik fejlett országokban, általában luxuskörülmények között dolgoznak. Foglalkozásuk gyakran alig különbözik egy hivatalnokétól. Egy párizsi tudósító élete a következőképpen fest: reggel fölébred, kap egy halom francia újságot, bekapcsolja a tévét, meghallgatja a rádiót. Többé-kevésbé reggel nyolckor, miután mindezeket elolvasta, meghallgatta, leül a szomszédos szobában és elfaxolja azt, amit a

tévében látott, az újságokban olvasott. És ezt is várják el tőle. Este kilenckor-tízkor azt csinál, amit akar, szabad ember. A tudósítók másik, nem túl népes csoportja, amelyhez én is tartozom, önszántából különösen nehéz körülmények között hajlandó dolgozni. Ők azok, akik regionális konfliktusok, különféle háborúk, államcsínyek, forradalmak, felkelések tudósítására szakosodnak. Viszonylag kicsi, egymást kölcsönösen ismerő, a világban keringő csoportot alkotnak. E csoporton belül is három kategória létezik. Az elsőbe azok a tudósítók tartoznak, akik munkájukat a karrierhez vezető lépcsőfoknak tekintik. Valaki tudósít egy-két-három forradalomról, s ez hozzásegíti, mondjuk ahhoz, hogy a *The New York Times* főszerkesztőjévé vagy valamelyik nagy tévéállomás igazgatójává, elnökévé nevezzék ki. Munkáját kifejezetten eszközként kezeli. A második kategóriát azok alkotják, akiknél a haditudósítói munka rutinná válik, s addig végzik ezt a tevékenységet, ameddig egészségük engedi. Ezt a foglalkozást ugyanis nem lehet büntetlenül életünk végéig úzni – túlságosan nagy lelki és testi megterhelésekkel jár, s úgy negyven felé abba kell hagyni. Van végül a tudósítóknak egy harmadik kategóriája, magamat is ebbe sorolom. Ők azok, akiket – miközben a világban zajló konfliktusokról adnak hírt – nyugtalanság gyötör, nem elégedettek azzal, amiről távirati úton tudósítanak. Ők azok, akik aztán könyveket írnak. A tudósítók olyan közösséget alkotnak, amely az újságírók világából az önkéntesség és az ambíció alapján emelkedik ki. Együttműködés is van köztünk, de versengünk is egymással: „Nem maradhatok le a konkurenciától! Hogyanisne! A kollégák veszélyes konfliktus helyszínére tartanak, én meg kihúzó magam? Nem tehetem.” Az ilyen motivációk látszólag gyermetegek, de nem azok, mert igen fontos szerepet játszanak a haditudósítói kollektíva életében. Hosszú lenne elmesélni, milyen a munka a nem mindennapi körülmények között. Az első kérdés: hogyan jussak el az adott helyszínre, ami nagyon nehéz dolog. A második: hogyan jussak ki onnan, ami még nehezebb. A harmadik pedig: ha már ott vagyok, hogyan továbbítsam az anyagot. Mert ugyan mit ér az, hogy ott vagyok, ha semmilyen hírt nem tudok továbbítani? Ezért van az, hogy az információtovábbítás lehetőségével a nagy, gazdag hírügynökségek legyőzik a szegényebb, pénztelenebb hírügynökségeket. A gazdag hírügynökségnek olyan drágák a hírei, hogy megéri neki repülőt bérelni vagy gépkocsit vásárolni akár egyetlen információ továbbítása érdekében is. Nekünk a lengyel hírügynökségnél ilyesmire nem volt pénzünk. Mindenféle ügyeskedésekkel kellett az információkat továbbítani. Különböző egyezségeket kellett kötni, alkudozni, csereberélni egymással – én megteszem neked ezt, te meg nekem azt.

– *Hogyan kell működni ilyen közösségben?*

– Erre nincsenek szabályok. Valakit vagy szeretnek, vagy nem. Vannak emberek, akiket elfogadnak, másokat nem fogadnak el. Általában azonban kölcsönösen segíti egymást ez a társaság. Olyan szélsőséges körülmények között kerülnek egymással kapcsolatba, hogy nem lehet nem segíteni a többieknek. Ha valaki nem hajlandó együttműködni, természetes módon elbukik.

– *Láttál ilyeneket?*

– Nem is egyszer.

– *Miben állt a tévedésük?*

– Éppen abban, hogy az ilyen ember nem akar együttműködni, egyedül keres magának információkat, nem akar másoknak segíteni, nem akarja megosztani az információit, vagyis úgy viselkedik, ahogyan esetleg viselkedhetne Európában, ahol adva van minden feltétel, mindenki megszerezheti magának azt, amit akar. Ott, a konfliktusövezetekben egészen másfajta munka folyik, ott más az alapelv: ha valakinek van egy darabka kenyere,

azt megosztja a többiekkel. És ugyanúgy, ha valakinek van egy információja, azt szintén megosztja a többiekkel.

– *Miért van az, hogy a tudósítokat igen gyakran a felderítés ügynökeinek tartják?*

– Szerintem a „kémkedő” újságíró már nagyon elavult fogalom. Az elektronikai és hírközlő eszközök mai fejlettsége mellett ugyan mit lehet egy őserdőben kémkedni? Mit lehet ott látni? Egy afrikai ezredest, aki egy másik ezreddel harcol? Miféle információ ez? Kinek és miért van rá szüksége? A kémkedés manapság bonyolult elektronikai, informatikai rendszerek kérdése. Napjainkban egy kém lehet elektronikai szakember, fizikus, csillagász, de semmiképpen sem újságíró, aki örök dilettáns.

– *Akkor a katonai járőrök miért viszonyulnak olyan ellenségesen és negatívan a tudósítókhoz?*

– Így reagálnak általában a külföldiekre. Nem szeretik az újságírókat, de nem azért, mintha kémkednének. Az újságírókat az írásaik miatt nem szeretik. És ez az ellenézés nem alaptalan. A világban működő újságírókat tekintve tízből kilenc nem üti meg a mércét, nincs sem megfelelő képezése, sem különösebb ambíciója. Iránban például voltunk vagy ötszázan, abból tíz vagy húsz újságíró felelt meg az elvárásoknak, a többiek azt sem nagyon tudták, hol is vannak igazán, így aztán nehéz is lett volna tőlük elvárni, hogy megértsenek, megmagyarázzanak egy olyan bonyolult forradalmat, amilyen az iráni volt. Én megértem az újságírókkal szemben táplált efféle aggodalmakat, félelmeket, ellenézéseket. Még arra is hajlanék, hogy egyetértsek az ilyen érzésekkel, ha nem sújtanának engem is.

– *A tudósítói pálya függetlensége. Létezik ilyesmi?*

– Á, óriási témát feszegetsz! Én csak a magam nevében beszélhetek.

– *Hallgatlak.*

– Igyekeztem mindig megőrizni a függetlenségemet. Az, hogy a harmadik világot választottam, valószínűleg abból is fakadt, hogy szerettem volna megőrizni függetlenségemet a foglalkozásomban, a gondolkodásomban, az alapelveimben. A harmadik világban végzett munka lehetővé tette, hogy szabadon mozogjak azok között a témák között, amelyekről írtam. Ez nem is volt olyan egyszerű dolog – tudósítói munkám elején többször is bajba kerültem amiatt, amit leírtam.

– *Milyen értelemben?*

– 1961-ben, amikor hazatértem Kongóból, írtam egy helyzetértékelést.

– *Kinek írja a tudósító az ilyen jelentést?*

– Mindig a munkaadójának. Én akkor Kongóban a *Polityka* című lap és a PAP (lengyel sajtóügynökség) tudósítójaként dolgoztam. Megírtam, hogy a Lumumbát követő Gizenga kormányának, amelyet elismertek a szocialista országok, semmi esélye a fennmaradásra. És azt is leírtam, hogy hiba volt a kormányt elismerni. Erre behívtak a külügyminisztériumba, ahol közölték velem, hogy semmit sem értek a kongói helyzetből, s mivel nem értem, mi zajlik a harmadik világ országaiban, soha többé nem küldenek külföldre. Azt feleltem annak az úrnak, aki ezt közölte velem, hogy nagyon szeretném, ha eljönne velem a helyszínre, s ott majd megmutatnám neki, mi a valódi helyzet. Csak azt kívánom neki, hogy élve kerüljön ki a kalandból. Nem vállalkozott az útra. Én viszont „sorompót kaptam”, nem utazhattam külföldre egészen addig, míg be nem igazolódott minden, amit az adott kérdésről írtam. Akkor megint kiküldtek Afrikába. Hasonló esetem volt később az algériai fordulat idején, amikor megbuktatták az ország akkori vezetőjét, Ben Bellát, és Bumedienn lépett a helyére. Mindkettejüket ismertem. A lengyelországi hivatalos érté-

kelés szerint Bumedien fasiszta jellegű fordulatot hajtott végre, én viszont tudtam, hogy tisztán személyi jellegű fordulat történt, s hogy mindkét politikus nagyon haladó, Afrika függetlenségéért harcoló személyiség volt. Emiatt megint visszarendeltek. Később persze kiderült, hogy igazam volt, s megint kiküldtek Afrikába. Ilyesminek egy riporter gyakran ki van téve. (...)

– *Hallani olyan hangokat, hogy a Dél-Amerikában játszódó, Karl von Spretiről írt könyvedben bizonyos értelemben a terrorizmust támogattad. Azóta sok év telt el. Hogyan látod ezt a kérdést manapság?*

– Nagyon gyakran előfordul, hogy a téma, a dolgok ismerete nélkül vádolják meg az embert. Sematikus szemrehányásokkal illetnek olyasvalakit, akit nem olvasnak. Nos, én sosem támogattam a terrorizmust. Az ellen azonban harcoltam, hogy összekeverjék a terrorizmust a nemzeti felszabadító mozgalommal. A nemzeti felszabadító mozgalmak ellen harcoló országok propagandája ugyanis e mozgalmak résztvevőit terroristákként mutatta be, ám ennek semmi köze sem volt a valósághoz. Az iráni propaganda például terroristáknak nevezte azokat, akik a sah ellen harcoltak. Nagyon könnyű bárkiről azt állítani, hogy államérdeket sértett. Csak az a kérdés, ki határozza meg, hogy mi az adott állam érdeke. Mit jelent az, hogy az ország belső békéje, és kit szolgál ez a béke? Én leírtam, hogy a béke a mai világban az uralkodó rezsimnek érdekeit szolgálja, hogy minden rezsim óriási erőfeszítések árán igyekszik fenntartani az ilyen békét, nyugalmat. Egyszer valaki a következőket mondta: „Végre győzött nálunk a nyugalom, a béke és stabilizáció, s ez volt a legnagyobb baj.” Én ez ellen léptem fel, és megírtam azt a riportkötetet Guatemaláról, ahol meggyilkolták, nagyon drámai körülmények között, a Német Szövetségi Köztársaság nagykövétét, ám ez a dráma mintegy kísérő jelensége volt csupán annak a belháborúnak, amely Latin-Amerika, és egyáltalán a XX. század történelmének egyik legvéresebb rendszere ellen folyt. Terroristáknak nevezni azokat, akik ez ellen a borzalmas, kegyetlen rezsim ellen harcoltak, hazugság volt. Én nagyon jól ismertem őket – nagyszerű emberek voltak: egyetemisták, tudósok, írók, költők. Mivel a nagykövet halálát kihasználták arra, hogy az egész mozgalmat terroristamozgalomként tüntessék fel, tiltakoztam ez ellen. És erről szólt az a könyv. (...)

– *Adott rendszer részei vagyunk. Csak meghatározott kiküldetési céllal utazhatunk a világban. A születőben lévő afrikai országokat te is meghatározott kiküldetésben, adott politikai rendszer tudósítójaként szemlélted. Térjünk vissza kicsit ehhez a témához! Ezzel kapcsolatban érdekelne, hogyan látod a világ baloldaliságát? Hiszen te a kommunista politikai rendszer részét képező PAP tudósítója voltál. Nem szeretném kikerülni ezt a kérdést.*

– Én sem. Arról van szó, hogy abban az időszakban országunk külpolitikája éppen egybeesett a harmadik világ törekvéseivel, elképzeléseivel. Egybeesett olyan értelemben, hogy azok a népek a hagyományos gyarmati világrend részei voltak, s a cél ennek a világrendnek a megtörése, megdöntése volt. Mivel pedig a gyarmati rendszer a nyugati világhoz tartozott, a szocialista tábor politikája természetes módon azonos volt a harmadik világ országainak érdekeivel, ahogyan az én tudósítói tevékenységem is.

– *Hol és mikor kezdtek ezek a közös érdekek szétválni?*

– Nem szétválni kezdtek, egyszerűen véget értek.

– *Milyen értelemben?*

– Olyan értelemben, hogy a mi akkori rendszerünk – különösen pedig a Szovjetunió – a háborús-katonai fázisban tudott segítséget nyújtani a harmadik világnak, vagyis akkor,

amikor a segítséget a fegyverszállítmányok, a kiképzések stb. jelentették. Ez a fázis véget ért, s a harmadik világ országainak döntő többsége olyan fázisba jutott, amelyben a gazdasági fejlődés lett a fő kérdés. A szocialista tábor pedig, lévén maga is gazdasági krízisben, ebben a fázisban már nem képes eleget tenni a harmadik világ elvárásainak. A kapcsolatok egyre lazábbak lesznek, a szocialista tábor országai egyre kisebb szerepet játszanak a harmadik világban.

– *Engem azonban az érdekel, hogy mi zajlott a te tudatodban.*

– Semmi sem zajlott. Utaztam és írtam. Dolgoztam nagy rokonszenvet és barátságot táplálva a harmadik világban élő emberek iránt.

– *Vannak azonban olyanok, akik szemedre hányják, hogy a Golyózáporban Angola földjén című könyvedben a kubaiak oldalán álltál.*

– De hát kinek az oldalán kellett volna állnom? Ha az embernek lengyel útlevele van, csakis az egyik oldalon állhat. Nem élünk szabad világban. Csak nagyon naiv emberek állíthatják, akár Lengyelországban, akár Amerikában, hogy kedvem szerint utazhattam bárhova. Hogyan utazhattam volna? Mint kicsoda? A világ harci aréna, fel van osztva, az embernek meg csak egy útlevele van. Az Angolában dolgozó külföldi tudósítók együttműködése mindig úgy festett, hogy amikor nekem jó kapcsolataim voltak az Angolai Népi Felszabadítási Mozgalommal, vittem magammal nyugati kollégáimat (ez tartott egészen a jobboldali fordulatig), Nigériában viszont ők vittek engem magukkal. Ezeket a dolgokat nem lehet absztrakt módon szemlélni.

– *Mi az ára annak, hogy valamelyik oldalhoz tartozol?*

– Itt nem az árról van szó. Arról van szó, hogy meghatározott hírügynökség tudósítójaként utazol valahova, és ha az amerikai UPI hírügynökség küldött oda, akkor az egyik oldalon állsz, ha viszont a szovjet TASZSZ hírügynökség, akkor a másikon – ez nagyon logikus. Az nem úgy van, hogy az újságíró utazgathat a világban, ahova csak akar, és azt teheti, amit akar. Az újságíró tevékenysége nagyon is korlátozott a mai világban, különösen konfliktushelyzetekben. Nem lehet szemére vetni az újságírónak, hogy a jobb- vagy a baloldalon áll, ugyanis meghatározott viszonyok között létezik a világban. Attól függően, hogy melyik oldalon áll, olyan igazságot képvisel. Nincs más mód. (...)

– *Tudjuk, hogyan ír az író, de nem tudjuk, milyen ember. Mondd meg, mit jelent számodra az, amit csinálsz: foglalkozás, életmód, sors? Hogyan neveznéd meg? Ez mindig érdekelte az olvasót.*

– Életünk legfontosabb pillanatai mindig rejtélyek, fekete foltok. Ezt ugyanúgy nem tudjuk soha pontosan megmagyarázni, mint ahogyan a világ történetét sem. Valójában egyetlen eseményt sem tudunk megmagyarázni, titkokkal állunk szemben. Azt hiszem, ha e titok mélyére akarnék hatolni, azt kellene mondanom, hogy ez valamiféle belső szükséglet volt. Nem volt tudatos döntés, nem jelentettem ki, hogy márpedig én újságíró leszek, elutazom a harmadik világba. Az ilyesmi nagyon természetes módon zajlik, ugyanakkor nagy harcok, nagy kínok, nagy erőfeszítések, nagy koncentrációk közepette, de mindig valamiféle belső szükséglettől hajtva. A kanti kategorikus imperatívussal van itt dolgunk – tudom, hogy én csak ezt csinálhatom. Aztán, ha valami nem szolgálja ezt az imperatívust, akkor azt ösztönösen kikerülöm. Ha például valaki be akar engem szervezni valamilyen igazgatóságba, elnököt akar belőlem csinálni, vagy valamilyen funkcióval akar megajándékozni, akkor a válaszom: „Nem, nem, nem!” Ha pedig nem tudom visszautasítani, azt válaszolom, hogy beteg vagyok, haldoklom, éppen elutazom. Hazudok, mellébeszélék, elkövetek mindent, amit lehet, csak nehogy megzavarják alapvető tevékenységemet, azt

az egyetlen munkát, amelyről tudom, hogy el kell végeznem, vagyis azt, hogy járjam a világot, s leírjam, amit láttam. És hogy miért járom a világot, miért írok róla? Sokszor hangsúlyoztam már, hogy alapvetően fogyatékos ember vagyok, mégpedig olyan értelemben, hogy nincs fantáziám – semmit sem tudok kitalálni. Tudom viszont, hogy az olvasót meg kell szólítani, különleges dolgokat kell neki mondani, olyanokat, amelyek felfedezésként hatnak rá, ámulatba ejtik. Mivel azonban én önmagamtól nem tudok semmit felfedezni, semmivel sem tudok ámulatot kelteni, kénytelen vagyok a világot járni, és keresni az ilyen dolgokat. Valójában ezt csinálom. És ez életforma, életmód, sors. Másként nem tudom ezt megmagyarázni. Amikor már hosszabb ideje tartózkodom egy helyszínen, egyszer csak azt kezdem érezni, hogy az a hely körém épített börtönné válik. Máris el kell onnan menekülnöm, máshova kell távoznom. Ez azonban nem azért van, mert azon a helyen rosszul érzem magam, hanem azért, mert a világot nézve folyton azt látom, hogy valahol másutt érdekes, fontos dolgok történnek. És ezek az érdekességek a legkülönbélebb helyeken mehetnek végbe: lehet az Tibet, Chile vagy a Fidzsi-szigetek. Számomra az egész világ egyformán érdekes. (...)

– *Úgy gondolod, hogy az infantilizmus valamilyen sajátos válfaja az, hogy nem tudsz túl hosszú ideig koncentrálni egy dologra?*

– Lehet. Lehet. Ugyanakkor, mivel én egy idő után minden közösségben, minden népben, minden vallásban és kultúrában jól érzem magam, kezd kialakulni bennem az a filozófiai nézet, hogy minden emberi konfliktus, háború, pusztulás, dráma nem más, mint óriási félreértés.

– *Hogyhogy?*

– Mert a konfliktusoknak nincs kiváltó okuk. Igazából nincs alapjuk. Jelen voltam két etióp–szomáliai háborúban. Az egyiket szomáliai oldalon, a másikat etióp oldalon, Ogadenben éltem át. Történt mindez a hetvenes években. A két fél kölcsönösen gyilkolta egymást, de én köztük éltem. Mindkét oldalon nagyszerű, nagyon jó emberek voltak. Csak a legjobbakat mondhatom róluk. És azok az emberek a legnagyobb kegyetlenséggel gyilkolták egymást. Azt gondolom hát, hogy ha sokan fogjuk a világot járni, mesélni fogunk magunkról egymásnak, igyekezni fogunk megérteni egymást, legyőzni azt a sok rossz rendszert, struktúrát, intézményt s az intézményekben lévő sok rossz embert, akkor a világ, ha csak egy kicsit is, fokozatosan jobbá válik. Én hiszek ebben. (...)

– *Nem gondolod, hogy – jóllehet a civilizáció állandóan fejlődik – az ember alapvetően nem változott?*

– Igen is, nem is. Engem az élettapasztalatom arra tanít, hogy kerüljek mindenféle túlzó általánosítást azzal kapcsolatban, hogy milyen az ember. Az ember egyszerre minden. Az ember valójában ellentmondás, egyszerre sok dolog.

– *De vajon az emberi természet, erkölcsiség jobb, mint száz évvel ezelőtt volt?*

– Az a helyzettől függ. A *sahinsah* című könyvemben leírtam egy valóban megtörtént esetet. Teherán borzalmas képet festett a forradalom előtt. Általános volt az apátia, az elkeseredés. Az emberek csak azt nézték, hogyan húzzák ki másnapig, mindent eluralt a kapzsiság, a korrupció, a lopás, a feketézés, a lehető legrosszabb dolgok. Két iránival mentem egyszer együtt. Egyikük, aki pesszimista volt, ezt mondta: „Nézz körül, mi zajlik itt! Itt semmit sem tehetünk. Ebből már nem lehet kimászni. Ez itt a történelem trágriadombja. Ki fog itt forradalmat csinálni? Ki fog itt fejlődést elindítani?”. A másik erre így válaszolt: „Ugyanazok az emberek, ugyanazok! Holnap majd szárnyuk nő.” És ez történt. Az ember

egyszerűen megváltozik, az emberben több én lakozik. És az ember attól a helyzettől függően, amelyben élt, amelyben él, azoktól a körülményektől függően, amelyek közt majd léteznie kell, meg fog változni. Ugyanaz az ember más lesz. Én hiszek az emberben rejlő gazdagságban, hihetetlen lehetőségekben. Abban, hogy képes mindezt magában fölfedezni. Sokszor nem hisszük, hogy képes ilyesmire, s kiderül, hogy már teszi is.

Utaztam számtalan frontra, keltem át rengeteg különféle órállomáson, gyakran igazán nagyon drámai körülmények között. Egy-egy ilyen ellenőrző pontnál sosem tudhattam, élve kerülök-e ki onnan. Így volt ez valahol az Andokban, valahol egy afrikai dzsungelben, valamely ázsiai sivatagban. Találkozik az ember egy fegyveres őrrrel, és tudja, hogy az illető katona bármit megtehet vele. Ráadásul senki sem fogja megtudni, mit tett. Amikor ott állok a felfegyverzett, sötét analfabétákkal szemben, akik gyakran még részegek is, ám tudatában vannak saját korlátlan hatalmuknak és abszolút büntetlenségüknek, tudom, hogy teljesen fegyvertelen, védtelen vagyok. Mit tehetek ilyenkor, hogy megmeneküljek? Van egy elméletem, amelyet az arc lefegyverzésének nevezek. Mert az ilyen zsoldosokat nem tudom lefegyverezni, nincs hozzá erőm, eszközőm. Kizárólag lélektani úton, belülről tudom ezt megtenni, az arcukat tudom esetleg lefegyverezni. Odalépnek hozzám, megállítják a járművemet. Borzalmasan szigorúak, komorak. Arcuk sötét, de nem csak a bőrszín miatt, s ezek a fenyegető, zord arcok olyan zártak, mintha acélból készült páncél fedné őket. Megállok előttük, és mindent tudok. Ők is mindent tudnak. Mit tehetek ilyenkor? Egyikükre rámosolygok. És akire rámosolygok, első reakcióként még fenyegetőbb arcot vág. Mert valamiféle csejt szimatol, mert nem tudja, hogy nem azért mosolygok-e, mert, mondjuk, gúnyt űzök belőle, kinevetem őt. Én azonban kintartok, továbbra is mosolygok rá, és állok, semmit sem teszek, semmit sem mondok, mert gyakran nem is tudunk szót érteni, hiszen nem értjük egymás nyelvét. Egy idő után aztán az őrc arc változni, enyhülni kezd, lassan kienged. Valami megjelenik az arcon, valamilyen kifejezés. Valami elkezd benne élni, valami megmozdul. Abban a pillanatban, amikor ezt észreveszem, már tudom, hogy megmenekültem, hogy életben maradok. Már tudom, hogy megtaláltam az utat az illető igazi énjéhez. És ezzel a módszerrel, az arc lefegyverzésével többször is megmenekültem. Azt hiszem, ha egy emberhez úgy közelítünk, mint olyan valakihez, aki természeténél fogva, alapvetően jó ember (nem beszélek itt a demoralizált gyilkosokról, mert azok patológikus esetek, azokkal nincs mit tenni), akkor le lehet fegyverezni az arcát. (...)

– *Mi indokolja a komoly kockázatvállalást?*

– Sohasem vállalnék kockázatot kizárólag önmagamért. Ha kockáztattam, azért tettem, mert egyszerűen nem volt más módja annak, hogy feltárjam az igazságot. Némelyek például azt mondták, hogy egy adott város a mieink kezében van, mások viszont azt, hogy az ellenség kezén. Senki sem tudta az igazságot, mert mindkét fél hazudik. Merthogy a háború egyúttal borzalmas hazugság is. Minden háborúban, minden krízishelyzetben hallatlanul felerősödik a hazugság. Nincs semmi, ami félrevezetőbb volna a különféle hadijelentéseknél. Egyszer valaki összegezte az 1972-es egyiptomi–izraeli háborút. A szembenálló felek jelentéseiből az következett, mintha egyiknek is, másiknak is kétszer annyi harcokcsija lett volna, mint amennyi valójában volt. Az összes hadijelentésből csak úgy árad a hazugságözőn, az elképesztő ostobaság, badarság, amelynek semmi köze a valós helyzethez. De hogyan lehet megtudni az igazságot? Az egyetlen mód az, ha az ember kijut a frontra, és saját maga győződik meg a történekekről. Az ember ilyenkor kockáztat, mert magasabb cél érdekében teszi. S én ilyenkor nem mérlegelek, nem kérdezem, hogy félek-e vagy nem. Félek előtte és utána. Amikor eldöntöm, hogy repülök a frontra, olyankor elfog a félelem, nem értem, miért vágok bele. Amikor azonban már

úton vagyok, az egész drámai valóság ezerféle teendőre aprózódik szét, amelyeket el kell intézni ahhoz, hogy életben maradjak, s olyankor ezekkel a teendőkkel vagyok elfoglalva. Aztán újra ezerféle dolgot kell elintézni ahhoz, hogy visszajussak a frontról. S amikor már visszafelé tartok, akkor fog el az igazi rosszullét. Azon töprengök, hogy mit is csináltam, miért csináltam az egészet. És ilyenkor rám tör a félelem, de az már afféle *post factum* félelem. Amikor a helyszínen vagyok, mozgósít a feszültség. Kikapcsolja a különféle félelemközpontokat. Olyankor képes vagyok a cselekvésre, s csak azzal vagyok elfoglalva. Az emberek a fronton félelemmentes állapotban vesztik életüket – valami mással vannak elfoglalva, amikor a golyó eltalálja őket. Mintegy öntudatlanul hálnak meg. Az emberek ugyanis félnek a rohamtól, a támadástól, s amikor mégis sor kerül rá, mindenki fut, szalad, s csak azt nézi, hol bújhatna el, csak ezzel foglalkozik, s akkor...

– *És hogyan motivál a kockázatvállalás? Hogyan függ össze az írással?*

– Nehéz erre válaszolnom. Hatalmas kíváncsiság munkál bennem egy-egy helyzet, úgy iránt, ráadásul úgy vélem, hogy ez erkölcsi kérdés is. Amikor arra vállalkozom, hogy emberekről írjak, értékeljem őket, nekem is át kell élnem ugyanazt, amit ők élnek át. Nem nagy művészet jónak vagy rossznak ítélni embereket, ha ezer vagy ötezer kilométernyire ülünk az illetőktől. Ott, a fronton lehet őket igazán megismerni, végzetes szituációkban, amikor az ember óhatatlanul önmagát adja. Úgy gondolom, egyáltalán nem lenne jogom írni róluk, ha nem lettem volna velük. Nem lenne tisztességes dolog velük szemben, még ha ők nem is olvassák írásaimat. Itt rólam van szó, az én lelkiismeretemről. Ha kritizálom ezt vagy azt az embert, azt mondom róla például, hogy gyáva, s együtt voltam vele, átéltem vele azt, amit ő, akkor jogom van ezt mondani róla. Ha azonban nem lettem volna vele, ha egy fővárosi elegáns hotelben ücsörögtem volna, s mégis ilyesmit írnék róla, az egyszerűen hazugság lenne. A kockázatvállalásnál ezenkívül felvetődik a konkurencia kérdése is, az, hogy az ember versenyben áll más hírügynökségekkel, szeretne ő lenni az első egy adott helyszínen. Gyakran kerültem olyan szituációba, hogy megelőztem a többi újságírókat. Ez már tisztán sportrivalizálás, olyan érzés, mint amit a versenyző él át a futópályán. Én kicsit a nyugati versengő iskolán nevelkedtem, ahol az újságíró éppen a konkurencia miatt kockáztatja az életét, mert muszáj megszereznie a híreket. Mert ha az illető, mondjuk, az Associated Press tudósítója – és két, egymással versengő amerikai hírügynökség van: az Associated Press és a United Press International –, s egy adott frontra az utóbbi, a UPI tudósítója jut el hamarabb, s ő szerzi meg a híreket, akkor az AP tudósítóját kirúgják az állásából. Ráadásul, ha elindulnak valahova amerikaiak, franciák, angolok, olaszok, én hogyne mennék?! Én is megyek! Ez pedig már hazafiság kérdése. Gyakran keveredtem nagyon veszélyes kalandokba, mert mások is mentek. Arra gondoltam, hogy „én, lengyel létemre meghátrálok, nem megyek velük?” Szégyen lett volna. Olyan játék ez, amely magába szív. Tudtam, hogy meghalhatok, hogy mindannyian elveszhetünk egy adott helyen, de nem számít, én is ott voltam! (...)

– *Beszéljünk arról, milyen prediszpozíciókkal, hajlamokkal kell rendelkeznie egy riporternek.*

– Amikor újságírók faggatnak ilyen prediszpozíciókról, azonnal valamilyen különleges választ remélnék, én viszont azt ismétlem, hogy az elsődleges feltétel az egészség. A riporternek egészséges fizikumú embernek kell lennie. Mit ér az, ha valaki ismeri a célsország problémáit, ismeri a nyelvét, van elég pénze, ha fizikailag nem képes alkalmazkodni a klímához, a helyi konyhához, ha nehezen viseli a magasságot? Lehet valaki főszerkesztő beteg májjal, ám a riporter ezt nem engedheti meg magának, neki teljesen egészségesnek kell lennie, mert beteg májjal nem ússza meg a trópusi viszonyokat. Egyszer Ogadenben, a szomáliai határnál fejembe mart egy skorpió. A legközelebbi kórháztól

kilencszáz kilométernyi járatlan út választott el. Ilyen és hasonló helyzetből az ember csak akkor kerülhet ki élve, ha egészsége elég szilárd. És itt nemcsak fizikai egészségről van szó, hanem főleg lelki egészségről. Állandó stresszben dolgozunk ugyanis, szervezetünk szüntelen feszültségnek van kitéve, folytonos nyomás alatt élünk, mert körülöttünk napról napra változik minden. Változik a klíma, a nyelv, a táj, a konyha, változnak a bennünket körülvevő emberek, változnak a felvetődő gondok. Folytonos változások közepette tevékenykedünk. Normális körülmények között az ember meghatározott közegben, meghatározott helyen él, néhány utcányi vagy néhány falusi ház által határolt térben, saját területében. Mindez lehetővé teszi, hogy megőrizzen egyfajta lelki nyugalmat. A tudósító viszont állandó harcban áll mindennel. Azért van szüksége ellenálló, erős szervezetre és erős lélekre, hogy mindezt elviselje.

– *Mit gondolsz a másik predispozícióról, a kíváncsiságról? Sokan mondják, hogy kíváncsiak a világra, de csak kevesen vannak, akiket ez cselekvésre ösztönöz. Mi a lényege annak a kíváncsiságnak, amely az embert célba juttatja?*

– Igen, sokszor hallani ilyesmit: „Úgy szeretnék Brazíliába utazni!” Vagyis ez a valaki akar valamit – az emberek többsége úgy igazából semmit sem akar –, ez tehát már valami. Csakhogy ez még rettentően kevés. A világ iránti kíváncsiság mellé még elképesztő erőfeszítés is kell, hogy vágyaink teljesüljenek. Hihetetlenül sokat kell dolgozni: keresgélni, kutatni, elmélyülni, térképeket, statisztikákat tanulmányozni, történelmet, irodalmat, gazdaságtant és hasonlókat olvasni (én minden utam előtt komoly tanulmányokat folytattam). Csak ha már megfelelő tudás birtokába jutottunk, akkor indulhatunk el Brazíliába. Ha azonban egy utazó már a XVIII. században megírta brazíliai utazásának élményeit, akkor én minek írom le azt még egyszer? Megtalálni azt, amit még nem írtak le, feltárni azt, tudni másként megírni – ez az igazi művészet. Tudni kell azonban, mit jelent az, hogy másként írni. Ahhoz viszont, hogy tudjuk, mit jelent másként írni valamiről, tudnunk kell, mi az, amit már megírtak stb., stb.

– *Tudás, hozzáértés és intuíció. Milyen intuícióval kell rendelkeznie a riportnernek? Te mekkora jelentőséget tulajdonítasz ennek a predispozíciónak, hajlamnak?*

– Az intuíció, a megérzés képessége teszi lehetővé, hogy tájékozódjunk a társadalom hangulatát illetően, hogy kommunikáljunk ezekkel a hangulatokkal. Az intuíció megfoghatatlan valami, egyfajta empátia, biohullám. A biohullám fogalmán két ember között kialakuló kapcsolatot értek. Vannak azonban olyan biohullámok is, amelyek tágabb értelemben, társadalmi méretekben segítik a munkánkat, vagyis lehetővé teszik, hogy ráérezzünk a társadalom hangulatára. Segítenek eligazodni abban, hogy valami történni fog-e vagy nem. Megérkezünk egy helyszínre, ahol mindenki azt mondja, itt történni fog valami. Mi pedig járkalunk, nézelődünk, nem is muszáj szóba elegyednünk másokkal – és érezzük, hogy itt semmi sem lesz. Olyan ez, mint amikor pálcával keresik a vízereket, nem tudom ezt jobban meghatározni. Valami egy adott pillanatban vagy elkezd bennünk rezegni vagy nem. Ha elkezd rezegni – ha megvan az adott hangulat –, mi azt megérezzük. Ha nem, akkor semmi sem fog történni. Amikor 1980 tavaszán Teheránból, az iráni forradalom után, hazatértem Lengyelországba, éreztem, hogy itt valami történni fog. Ez önmagában világos volt, de azt nem tudtam megmondani, hogy milyen formában, milyen módon fog bekövetkezni. Azt azonban tudtam, hogy valaminek történnie kell. Ezt érezni lehetett a sűrűsödő atmoszférából, abból a nyomásból, amely ránk, a pszichénkre nehezedett. Mint vihar előtt, amikor sűrűsödik a légkör, érezzük, hogy növekszik a légnyomás, fulladni kezdünk, működésbe lépnek a fizika törvényei. Szervezetünk, amint tapasztalja a nyomást, a fulladást, igyekszik alóla kiszabadulni. A társadalomban ez robbanás, forrada-

lom formájában jelentkezik. A kérdés az, hogy mennyire észleljük ezt a nyomást. Amikor Mexikóban voltam, a jelek arra utaltak, hogy háború fog kitörni Honduras és Salvador között. Összegyűlt ott egy rakás tudósító. Éreztem, hogy valaminek történnie kell – olyan volt a légkör –, hogy valami ki fog robbanni. A többiek aztán mind elmentek, én egyedül maradtam ott, s a csupán egy hétig tartó háború első két napján én voltam az egyetlen tudósító, aki az egész világot ellátta hírekkel, aki információkat közölt arról, mi történik a fronton. Én éreztem, hogy az a háború ki fog törni, és ki is tört. A kollégák elmentek, másnap pedig már jöttek is a repülők, potyogtak a bombák, őrült lövöldözés kezdődött. Nos, ez az intuíció. A riportert nem lehet meg nélküle. (...)

– Nyilatkozataidban gyakran érinted a magány kérdését mint az egyik leglényegesebb problémát. Hogyan fest ez a gyakorlatban? Miért hangsúlyozod ezt olyan gyakran?

– Azért hangsúlyozom, mert sokan vannak, akik szélsőségesen nehéz helyzetbe kerülve megtörnek. Depresszióba süllyednek, nem bírják tovább. Az ember kikapcsol, fekszik az ágyban, nem mozog, és ez már depresszió. Képtelen bármiféle tevékenységre, nem tudja magát rávenni semmilyen munkára. Vagy órákon át ücsörög egy bárban, s meg se moccan. Nincs ereje kimenni vagy bármit csinálni. A depresszió az egész világon egyformán fest. Ugyanúgy, mint a skizofrénia, semmi különbség nincs köztük. Nagyon nehéz az ilyen állapotot leküzdeni, ha az ember hónapokon át egyedül van, mindig más-más helyen, s mindenütt idegenként kezelik. A magány érzete nagyon komoly gondot jelent a munkámban. Ez nem csupán olyan magányérzet, amelyet más emberek között élünk át, mondjuk Varsóban vagy más hazai városban. Az én esetemben ehhez még olyan tényezők is társulnak, mint az idegen táj, idegen nyelv, gyakran egy másik emberfaj, kultúra, vallás, másmilyen konyha... Ott már totálisan magányos vagyok. Az ember megérkezik a szállodába, ahol üres szoba várja, ahol nincs kihez szólania. Én többek között ezért is dohányoztam. Már rég le akartam szokni, de nem ment, mert a cigarettafüst olyasvalami volt, ami mozgott. Amikor beléptem a hotelszobámba, csak a négy üres falat láttam, és tudtam, hogy semmi sem fog ott mozdulni, pedig hát – gondoltam – valaminek mégiscsak mozognia kell, valaminek történnie kell. És ilyenkor rágyújtottam. És megjelent a füst, kezdetét vette valamiféle mozgás abban az üres szobában. Sokszor egyszerűen azért dohányoztam, mert az a cigaretta, az a fodrozódó füst (tudom, hogy ez most olyan, mintha a dohányzást propagálnám) abban a magányban hasonló funkciót töltött be, mint egy kutya, egy macska vagy más állat. Valami mozgott, valami jelen volt, létezett. Valahol még az ilyen pótszer is valamilyen pozitív szerepet tölt be az erőtlenséggel, apátiával folytatott harcban. Ezenkívül különösen nehéz az embernek munkára fognia magát afrikai körülmények között, még csak nem is a trópusi viszonyok miatt, hanem azért, mert nincs semmiféle kontrollja, mert csakis magára van utalva, hiszen a központ, amelynek dolgozik, messze, néha több tízezer kilométernyire van. Az ember nem látja, nem érzi a jelenlétét, olyan valakinek dolgozik, aki valamiféle absztrakció csupán. Vagyis az önmagunkkal folytatott harc ilyen körülmények közepette nemcsak a munka miatt döntő jelentőségű, de egyáltalán a túlélés miatt is.

– A magányban eltöltött évek változtatnak-e valamit az emberen, hatással vannak-e világszemléletére?

– Próbáltam ezen elgondolkodni, de azt hiszem, hogy alapvetően nem, amikor ugyanis véget ér a magány időszaka, az ember visszatér normális állapotába, ugyanaz lesz, aki volt. Valahogy úgy van ezzel az ember, mint a fájdalomérzettel. Ez is egyfajta meddő tapasztalat, olyasmi, amin túl kell esni, mint egy kínzó fogfájáson.

* * *

Tehetség. Mit értünk alatta? Beszélhetünk-e itt prediszpozícióról? „A tehetség fennmarad, a tehetség mindig megvédi magát. Akiben tehetség lakozik, azt meg lehet ölni, de amíg él, minden erővel szemben is alkotni fog. Mi a tehetség? Sokféle definíciója van ennek a jelenségnek. Az enyém: a tehetség a jelenségek mélyreható feltárásának, a felszín áttörésének képessége, a dolgok belsejének, a rejtett kapcsolatoknak a felfedezésére való képesség. A művészetben ott rejlik a nagyság, ahol közeledni kezdünk ahhoz, ami láthatatlan, amiről csak érezzük, hogy létezik, de amit előbb meg kell keresni, felszínre kell hozni. Ennek a láthatatlan valaminek a megérzésében, kutatásában, megformálásában jut kifejezésre a tehetség.” (Lapidárium I. 109. o.) És a géniusz, a zsenialitás? Miben jut kifejezésre? Beszélhetünk-e a riportírás kapcsán zsenialitásról? Kapuściński ezt mondja: „Nem tartom magam különleges képességű embernek. A mai kultúrában visszaélnék az olyan szavakkal, mint »géniusz«, »talentum«, »fenomén«. Hallok a rádióban egy nevet, azt mondják rá, hogy »zseni«, kiderül, hogy valamelyik rockzenésről van szó. Régebben az ilyen szavakat ritkán, óvatosan használták. Nevezhetem így Shakespeare-t, Beethovent, Platont, s az igazán zseniális embereket egy kezemen meg tudom számolni. Beszélhetünk-e zseniális riporterekről? Itt minden a rengeteg munka, tudás és szerencse eredménye. Minden könyvem egy-egy hálaadás a sorsnak, amiért lehetővé tette, hogy annyi mindent láttam, hallottam, érintettem. Itt nagyon fontos az akaratérő, a kudarcűrő képesség, a szükségtelen dolgokról való lemondás képessége.” (Egy riporter önarcképe, Forrás, 2004/4.)

A prediszpozíciókról, hajlamokról szólva nem szabad megfélemlenünk arról, hogy azokat nem kapjuk meg egyszer s mindenkorra, hogy azokat ápolni, trenírozni kell, hogy állandóan karban kell magunkat tartanunk. Mi az, amit ezzel kapcsolatban Kapuściński meghatározónak, fontosnak tartott? „Fontos, hogy megőrizzük az átélés képességét, hogy legyenek olyan dolgok, amelyek ámulatba ejthetnek, megrendülést válthatnak ki belőlünk. Fontos, hogy ne kapjuk el a borzalmas betegséget – a közömbösséget.” (Lapidárium II. 18. o.) Továbbá: „A legnehezebb dolog: ne hagyjuk, hogy behálózson bennünket a hétköznapi élet, hogy elkábítson a banalitás, a szószátyárkodás. El kell fojtanunk magunkban a sekélyes, meddő, tartalmatlan dolgok iránti fölösleges érdeklődést. A kíváncsiságnak szelektívnek kell lennie, az írást kell szolgálnia.” (uo. 22. o.) Felül kell emelkedni a dolgokon. De mit jelent ez a felülemelkedés? „Fülemelkedni – a gondolat, a kiválasztott témák arisztokratájának lenni. Igen, mert szükség van az emelkedettségre, arra, hogy szembeszálljunk a sekélyességgel, kicsinyességgel, hogy ne alacsonyodjunk le a banalitáshoz, a giccshez. Ezt azonban nem meddő ellenállással, megszokott szembehelyezkedéssel érhetjük el, hanem úgy, hogy fontos gondolatokkal, lényeges kérdésekkel, fejtegetésekkel foglalkozunk, az ember és a világ sorsáról töprengünk.” (Forrás 2008/8.) Ezt ismételte: „Ne foglalkozz ostobaságokkal! A jelentéktelen ostobaság lehúzza a mélybe. Ne hagyj magad! Kapaszkodj tíz körömmel a csúcsba! Legyél hegymászó! A hegyeket kultiváld!” (Forrás 2008/4.)

* * *

– Mit tartasz a legfontosabbnak abban, amit csinálsz?

– Mindenekelőtt azt mondanám el, hogyan viszonyulok a munkámhoz. Nos, nagyon komolyan veszem, vagyis mindazt, amit csinálok, amit csináltam, és amit a jövőben szeretnék csinálni, a legteljesebb komolysággal kezelem. Azt hiszem, ez nagyon lényeges szempont, mert e nélkül a komolyság nélkül nem lehet igazán összpontosítani a feladatra. Márpedig koncentráció, összpontosítás nélkül semmi lényegeset nem lehet létrehozni. Számos eredménytelen, félresikerült, felszínes, súlytalan, sekélyes, értéktelen próbálkozás abból származik, hogy az emberek nem összpontosítják figyelmüket, energiájukat arra, amit csinálnak. És azért nem koncentrálnak rá, mert nem viszonyulnak hozzá kellő komolysággal. Nos, én nagy komolysággal közelítek a munkámhoz. Ez persze nem jelenti azt, hogy a humor teljes kizárásával. Mert *A császár* például olyan könyv, amelynek színpadi változatán jóízűen nevetnek a nézők. Csakhogy a nevetés is komoly dolog.

Másodszor – a munkámat egyfajta misszióknak, küldetésnek tartom, erről már beszéltem. Nagyon szerencsés embernek, szerencsés riporternek tartom magam, s mindig egyfajta privilégiumként kezelttem, hogy így alakult az életem. Úgy gondoltam, nem vesztegethetem el annak lehetőségét, hogy megismerhessem az egész világot, hogy tanúja lehessenek egy új világ születésének. Éreztem, hogy valahogyan meg kell ezt szolgálnom, ki kell használnom a lehetőséget, s kezdenem kell az egészszel valamit. Próbáltam megfogalmazni a küldetésemet. Olyan valakinek tartom magam, aki tolmácsolja, lefordítja egyik helyzetet a másikra, egyik civilizációt, egyik kultúrát a másikra. Mi, emberek sokféle kultúrában, különféle civilizációkban élünk, amelyek nagyon kevésbé ismerik egymást. Évszázadokon át sosem érintkeztek egymással, semmit sem tudtak egymásról. Éppen ezért azoknak az embereknek, akiknek lehetőségük és alkalmuk nyílik arra, hogy beutazzák, megismerjék a világot, találkozzanak a világ sokszínűségével, gazdagságával, azoknak kötelességük, hogy tolmácsok legyenek a különböző civilizációk között, hogy az emberek közötti megértést, közeledést szolgálják. Gondjaink, konfliktusaink, aggodalmaink, drámáink többsége ugyanis abból származik, hogy nem ismerjük egymást. Gyakran kerültem olyan helyzetbe, amikor az ellenfélnek tartott személlyel folytatott egyszerű beszélgetés is elég-ségesnek bizonyult ahhoz, hogy tisztázzunk különféle félreértéseket, és barátként váljunk el egymástól. Egyszóval a kölcsönös megértésnek, egyetértésnek ezt az elemét mindig is munkám leglényegesebb tényezőjének tartottam. Ahhoz azonban, hogy kölcsönösen megismerhessük egymást, hogy egyik civilizációt lefordíthassuk a másikra, hogy a különféle kultúrákat egymáshoz közelíthessük, az emberi sorsokat valamiképpen összebékíthessük, ismernünk kell azt, ami másfolyen. Ismerni kell azt, ami másfolyen, nem harcolni ellene, nem a megsemmisítésére kell törekednünk, hanem a megismerésére. Számomra ez jelenti a leglényegesebb, legmélyebb tanulságot.

Fordította: Szenyán Erzsébet